

Fröderyds kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med omläggning av absidtak,
Fröderyds socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift

Fröderyds kyrka

Antikvarisk medverkan i samband med omläggning av
absidtak, Fröderyds socken i Vetlanda kommun, Jönköpings
län, Växjö stift

Jönköpings läns museums dnr: 209/2018
Länsstyrelsens dnr: 433-6820-2018

Rapport och foto: Margareta Olsson (där inte annat anges)
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

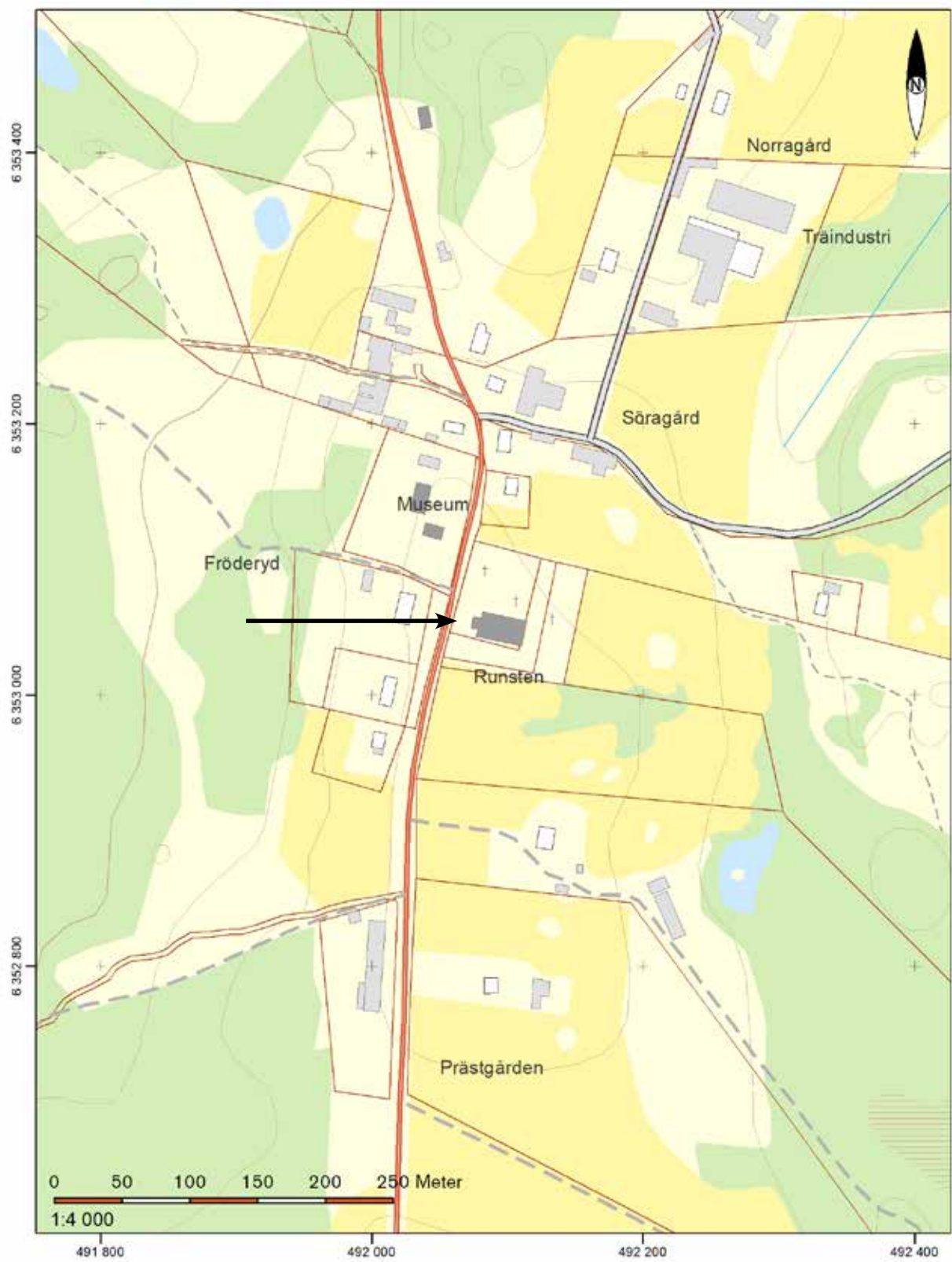
Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	6
Beskrivning inför åtgärder.....	6
Vidtagna åtgärder.....	8
Partiell omläggning av skiffertak.....	8
Lagning av takstol.....	8
Omläggning efter besiktningsanmärkning.....	10
Byggnadshistoriska noteringar.....	10
Administrativa uppgifter.....	12
Referenser.....	12
Bilder vid slutbesiktningen den 24 september 2019.....	13
Bilder efter omläggning i mars 2020.....	14

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Omläggningen av skiffertaket föranleddes av ett läckage på den södra sidan.

Inledning

Vetlanda pastorat utförde sommaren 2019 en partiell omläggning av absidtakets på Fröderyds kyrka. Inför tillståndsansökan hölls ett samråd kring åtgärden i augusti 2018. Länsstyrelsen lämnade tillstånd till arbetet i maj 2019. Omläggningen genomfördes under sensommaren 2019 av Brantås Bygg AB, Vetlanda. Vid slutbesiktningen den 24 september upptäcktes brister i skiffertäckningen varpå en sektion fick läggas om av annan entreprenör (Takskef-ferspecialisten AB, Grythyttan). Slutintyg med godkännande av arbetena kunde slutligen lämnas i mars 2020.

Länsstyrelsens beslut stadgar att arbetena skall följas av antikvarisk medverkan. Vetlanda pastorat har valt att anlita Jönköpings läns museum för detta. Handläggare har varit antikvarie Margareta Olsson, som även sammanställt föreliggande rapport. Rapporten sammanfattar vilka åtgärder som vidtagits och vad som framkom vid arbetena.

Syfte

Arbetena med skiffertaket och dess takstol syftade till att erhålla ett tekniskt fullgod taktäckning på absiden.

Eftersom delar av skiffertäckningen var i original från kyrkans byggtid 1853–54 och dessa delar bedömdes vara i gott skick lämnades dessa orörda utan åtgärd. De delar av takstolen som nu lagades hade redan åtgärdats 1946–47 men då något bristfälligt. Skadan hade även förvärrats av takläckaget. Lagningarna av takstolen och remstycket gjordes nu i ett mer gediget utförande och med traditionell timringsteknik.

Flygfoto över Fröderyds kyrka taget 1936. Vid denna tidpunkt, före brand 1943, fanns den ursprungliga taktäckningen med skiffer kvar på hela kyrkan.

Historik

Fröderyds kyrka uppfördes 1853–54 av byggmästare S Sjöholm, Växjö efter ritningar av Johan Adolf Hawerman, arkitekt vid Överintendentsämbetet. Kyrkan är nyklassicistisk till sitt formspråk med bred takgesims med tandsnittslist. Den har även drag av begynnande historicism bland annat i lanterninens smala spira. Taken täcktes ursprungligen med diagonalställda skifferplattor på torntaket och långskeppet. På absiden vid korgaveln lades skiffer i fjälltäckning.

År 1943 drabbades kyrkan av en förödande brand. Av tornet och långskeppet återstod enbart murverken medan sakristian vid östra gaveln endast skadades marginellt. Återuppbyggnaden skedde under ledning av byggmästare Eric Åsberg från Jönköping. Medan övriga tak fick en nya täckning med taktegel bibehölls skiffertaket på absiden. Enbart de delar av taket som skadats under branden lagades och lades om.

Taktäckningen på absiden med grågrönt handhugget Dalslandsskiffer i rektangulärt format.

Beskrivning inför åtgärder

Kyrkans långskepp har tegeltak. Absiden mot korgaveln i öster har ett koniskt format tak med en skiffertäckning. Taktäckningen är till stora delar från kyrkans byggtid 1853–54, undantaget de översta partierna och en sektion åt söder. Skiffret är ett handhugget Dalslandsskiffer. Det är grågrönt och har hak i de båda övre kanterna. Skifferplattorna är rektangulära med rak nedre kant och ca 29 cm långa. Med hänsyn till takets koniska form har plattorna lagts med successivt ökad bredd ju längre ned på takfallet de ligger. En svag konisk form finns hos vissa av plattorna. Enstaka sekundärt

Täckningen var lagd i solfjädersform med smalare bredder längre upp på taket. Den följde taket plana sektioner med en viss brytning över högbenen.

ersatta skiffer förekommer i täckningen, dels kvadratiska plattor som återanvänts från långskeppets tak, dels ett svart Grythytteskiffer. Takets form är inte helt konisk utan en viss kantighet finns med plana triangelformade takfall mellan takstolarna. Täckningen följer denna form.

Mot den östra gaveln sitter anslutningsplåtar i galvad vitmålad plåt, sannolikt från 1947. Överst sitter även en koniskt formad krönplåt.

På takets södra sida, i den nedre delen, finns ett läckage orsakat av bortfallna takskiffer. Vid uppstarten hade taktäckningen här demonterats för att möjliggöra besiktning av underliggande takstol. Högbenet var av bilat timmer men hade vid en lagning i den övre hälften, skarvats i med sågat timmer i en klenare dimension. Skarvningen hade förstärkts med påsalade brädor på sidorna. Eftersom takets övre del skadats vid branden 1943 har samtliga högben i takstolen motsvarande lagningar i den översta delen.

Vid rivningen av skifvertäckningen blev det synligt att enbart den översta tredjedelen av skifvertäckningen hade lagts om 1947, alltså enbart i de delar som berörts av takstolslagningen. I dessa delar samt även i den södra sektionen av taket hade taksvallen ersatts med ny råspont i en klenare dimension med takpapp ovanpå. Skiffret var här spikat med galvad trådspik. Vid skarven mot de orörda delarna av taktäckningen hade takpappen dragits ut över skiffret.

Vid rivningen framkom även att den ursprungliga skifvertäckningen låg på ett taksvall av ramsågade kantade brädor, 28 mm tjocka. Under skiffret låg björknäver och plattorna var spikade med smidd spik (se *Byggnadshistoriska noteringar*).

Uppbrutet parti åt söder där läckage förekom.

I de nedre 2/3-delarna låg skiffertäckningen från 1850-talet kvar orörd. Här var plattorna spikade med smidd spik och under låg tätskikt av näver.

Vidtagna åtgärder

Partiell omläggning av skiffertak

Inledningsvis var avsikten att hela skiffertaket på absiden skulle läggas om. Då nedplockningen påbörjades kunde man konstatera att både utförandet och skicket varierade i olika delar av taket. I den övre tredjedelen och den inre sektionen åt söder, som var omlagda 1947, var spiken generellt försvagad av rost varför det här fanns behov av en omläggning. I de övriga delarna, vilka var i original från 1853–54 bedömdes däremot skicket vara generellt gott. Därmed togs beslut om att enbart täcka om den övre tredjedelen av takytan. För att möjliggöra bytet av det rötskadade högbenet i takstolen fick täckningen och underlagstaket rivas i två sektioner åt söder.

I de berörda delarna plockades allt skiffer ned. Eftersom återläggning med befintligt skiffer planerades skedde nedplockningen varsamt och plattorna lades i ordning i olika pallkragar för att möjliggöra återläggningen i samma partier som tidigare. All takpapp och råspont från 1947 revs. I de båda sektionerna åt söder fick även delar av den äldre taksvallen och dess nävertäckning rivas för att möjliggöra takstolslagningen. Berörda delar dokumenterades först (se *Byggnadshistoriska noteringar*).

Högbenet som byttes ut fick i övre delen skarvas mot befintlig del eftersom denna inte gick att få loss.

Lagning av takstol

Takstolens innersta högben åt söder var så kraftigt rötskadat att det fick ersättas. Högbenet hade lagats 1947 där den övre hälften hade ersatts. För att återställa full bärighet var avsikten att högbenet nu skulle ersättas mot en hel oskarvad längd. Eftersom samtliga högben var sammanspikade vid mötet i takets krön, och dessa inte gick att få loss, fick en mindre del överst vara kvar och det nya högbenet skarvas med denna. Skarven utfördes med en stående bladskarv som drogs samman med tre gängbultar i blankt stål med fyrkantsmutter. Det nya högbenet utfördes av blocksågat furutimmer i samma

Högbenet sammanfogades med stickbjälken lika tidigare utförande, med urjackning och spikning med grov smidd spik. Notera den allvarliga rötskadan i remstycket, med en stor hålighet.

dimension som befintligt högben. I den nedre änden vid mötet med stickbjälken, jackades högbenets ände och sammanfogades med befintliga smidda spikar, i likhet med tidigare. Takstolens stödben bibehölls trots att detta var något brandskadat på ytan. Det skråspikades i det nya högbenet med befintliga smidda spikar.

I samband med en besiktning konstaterades av hammarbandet i den berörda delen hade en mycket kraftig rötskada. Skadan berörde delen från gavelmuren fram till den första takstolen och hade orsakats av samma läckage som skadat högbenet. Eftersom skadan fortsatte in under takstolen påverkande den även bärigheten i takstolen. Hammarbandet följde absidmurens rundade form och var utförd i flera meterlånga sektioner. Den rundade formen hade skapats genom nedbilning av en mycket kraftig stock. Hela den berörda sektionen av hammarbandet byttes nu ut. Takstolen pallades upp och lyftes ca 50 mm för att möjliggöra bytet. Den befintliga sektionen av hammarbandet demonterades och användes som förlaga när den nya delen skulle huggas fram. Den nya delen sammanfogades lika tidigare utförande med en liggande bladskarv och två dymlingar ovanifrån. Även takstolens stickbjälke fick bytas i sin helhet. Denna utfördes av blocksågat furutimmer.

Den befintliga äldre taksvallen i partiet där takstolen lagades var brandskadad på insidan och hade förlorat i bärighet. Med hänsyn till skiffertakets relativt stora tyngd gjordes bedömningen att den äldre taksvallen behövde ersättas med nya brädor i detta parti. Den nya takbotten utfördes med bandsågade kantade kärnfurubrädor av samma tjocklek som den äldre taksvallen. Brädorna spikades med befintlig smidd spik. Även i de övre delarna av taket ersattes tidigare råspont nu med samma typ av brädor. Här spikades taksvallen däremot med blank trådspik.

På den nya taksvallen lades takpapp YAP 2000. Takpappen drogs upp mot gavelmuren samt drogs ut över det övre skiftet av skiffer vid mötet med skiffertäckningen som inte skulle läggas om.

Den södra sektionen av hammarbandet och stickbjälken fick bytas.

Ny taksvall av kärnfuru lades i takets södra del.

Nedersta svallbrädan hyvlades med samma runda form som takfotslisten och målades med vit linoljefärg.

Befintliga skiffer återslade och spikades med syrafast trådspik. Enstaka plattor behövde hakas om, vilket utfördes med klingsåg med diamantklinga. Enstaka skiffer som spruckit ersattes. Ett större parti med samma sorts skiffer köptes in från en privatperson på orten och kunde användas som ersättningsskiffer.

Efter omläggningen borstades taket rent från lavar och mossa med piassavakvast och tvättades med högtryckstvätt (kallt vatten).

Taklisten bättringsmålades med linoljefärg i kulören NCS S 1005-Y10R (bruten beigevit).

Anslutningsplåten mot östra gaveln fick sitta kvar och veks tillfälligt upp. Mindre putsbortfall uppstod, direkt ovanför listen. Skadorna lagades i med ett naturhydrauliskt kalkbruk, NHL 2 (St Astier Målarkalk AB).

Omläggning efter besiktningsanmärkning

Vid slutbesiktningen konstaterades att skiffertäckningen bitvis var för gleslagd, detta med anledning av att det befintliga skiffret i sig var kort samt att man vid den partiella läggningen behövde förhålla sig till befintliga skift i de partier som inte lades om. Med tanke på takets koniska form sakande även entreprenören tidigare erfarenhet av skifferläggning i motsvarande svårighetsgrad.

Takskifferspecialisten anlätades för en omläggning av sektionen åt söder. Befintlig takpapp fick ligga kvar. Vid omläggningen användes bitvis ett annat skiffer som var ca 2 tum längre, för att erhålla en tillräckligt tät täckning. Ca 2 kvm skiffer ersattes. Entreprenören ville göra en tätare anslutning mot östra gaveln, med inskottplåtar mellan varje skifferplatta. Spår sågades även upp i murverket (utan godkännande från medverkande antikvarie). Varken beställare eller entreprenören Brantås Bygg ansåg att denna tekniska förbättring behövdes, eftersom inget läckage förekom. Därför beslutades att hålla kvar vid den uppvikta takpappen mot fasaden. Vid omläggningen återsattes befintlig anslutningsplåt. Putsen lagades åter mot anslutningsplåtens övre kant.

Byggnadshistoriska noteringar

Det utbytta högbenet togs tillvara. Detta var fullkantsbilat och sannolikt återanvänt från någon äldre byggnad eftersom det hade urtag som inte kunde förklaras utifrån nuvarande konstruktion. Sannolikt hade den hämtats från den medeltida kyrkan som revs samtidigt med byggnationen av den nya. Eftersom kyrkans övriga takstolar förstördes vid branden är de kvarvarande delarna av absidens takstol intressanta som möjliga rester efter den gamla kyrkan i Fröderyd. Att högbenet skulle vara medeltida har dock inte kunnat påvisas.

Skifferplattorna, av Dalslandskiffer, var rektangulära och i vissa fall något koniska. Plattorna varierade i storlek från ca 23 x 33 i de nedre delarna av taket till 19 x 29 cm i de övre. Täckningen

Den smidda spiken som skiffret var fäst med.

var utförd med täckning i två lager och med ett blek som varierar mellan ca 12–14 cm. Skiffret var spikat med 2,75 tums (68 mm) smidd spik.

Underlagstaket bestod av ramsågade furubrädor. Brädorna var 1 3/4 tum, ca 30 mm, tjocka medan bredden varierade. Brädorna var rakt kantade och något glest placerade.

Nävertäckningen bestod av näver från glasbjörk. Arken varierande i storlek, ca 35–37 cm höga och upp till 60 cm långa och var lagda i tvålagers täckning med ca 10–13 cm överlapp. Den var lagd nerifrån takfoten och uppåt. Den låg med baksidan upp, med liggande ark och där de rullade kanterna låg parallellt med takfoten. Inga spår fanns av att arken skulle vara lagda i skift från ena sidan till den andra, utan enbart nedifrån och uppåt. Nävern låg som brukligt lös och hade enbart fästs i samband med spikningen av skifferplattorna. Detta tyder på den lagts successiv allt eftersom skiffret lades.

Högbenet som byttes ut var återanvänt och sannolikt från den gamla kyrkan.

Täckningen bestod av Dalslandskiffer i rektangulära fjällformade plattor. Här har delar av skiffret tagits ned.

Nävertäckningen bestod av liggande ark i två överlappande lager.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 433-6820-2018
Jönköpings läns museums dnr: 209/2018
Byggherre: Vetlanda pastorat
Entreprenör: Brantås Bygg AB, Vetlanda
Entreprenör: Taksifferspecialisten AB, Gryt-
hyttan
Antikvarisk medverkan: Margareta Olsson, Jönköpings
läns museum
Rapportansvarig: Dito
Rapportgranskning: Anders Franzén
Län: Jönköpings län
Kommun: Vetlanda kommun
Socken: Fröderyds socken
Fastighetsbeteckning: Fröderyd 4:1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm (ATA)

Handlingar rörande Fröderyds kyrka

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Fröderyds kyrka

Referenser på webben

DigitaltMuseum

Flygbild över Fröderyds kyrka (<https://digitaltmuseum.se>, hämtad 2015-11-02).

Tryckta källor och litteratur

Gullbrandsson, Robin. *Fröderyds kyrka Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning*. Byggnadsvårdsrapport 2007: 25.

Bilder vid slutbesiktningen den 24 september 2019

Södra delen av taket efter färdigställd omläggning.

Norra delen av taket efter omläggning.

De omlagda delarna gick att urskilja både eftersom skiffret i dessa delar varierade i utseende och täckningen var något mindre jämn.

Bristande överlappning mellan plattorna förekom med otätheter där vatten kunde ledas in.

Bilder efter omläggning på grund av besiktningsanmärkning i mars 2020

Efter omläggning så framträder de omlagda delarna av taket. Den relativt stora andelen ersatta skifferplattor har bidragit till detta liksom att ersättningsskiffret har en något avvikande kulör. Bilder tagna av Per Jonasson, Vetlanda pastorat med drönare.

Sensommaren 2019 lades delar av skiffertaket om på absiden till Fröderyds kyrka. Omläggningen gjordes efter att ett läckage uppstått på takets södra sida. Läckaget hade pågått länge och orskats skador i såväl takstolen och hammarbandet. Dessa skador lagades även i samband med takarbetena.

